

Garamsalló múltja és jelene

Általános jellemzés

Garamsalló a Lévai járás csaknem négyszáz lelket számláló faluja. Lakosai nagyobb részt magyarok és romák, kisebb számban szlovákok; felekezetiileg reformátusok és katolikusok. A község, amely már az neolitikus korban is települt hely volt, a történelmi Bars és Hont megye határán, a Szikince patak völgyében található, az Ipoly menti domboság nyugati felében. Határa a Garam déli folyásánál sík terület. Tengerszint feletti magassága a község közepén 168 méter. Összterülete 1904 hektár. A határ nagyobb része ugyan dombos és nehezen művelhető, de jó gabonát terem, a Garamvölgy termékeny síksága pedig kiváló minőségű szénát ad. Garamsalló határa tehát sokszínű és változatos: dombok, meredek lejtők, erdők, rétek egyaránt felbukkannak errefelé. Csontos Vilmos, a falu jeles szülötte így ír róla Gyalogút című irodalmi szociográfiájában: „Szülőfalum, Garamsalló, lankás hegyoldalba épült. Szétszórt házaival, girbegörbe utcáival messzire ellátszott a Garam mentén. A hegy tetején szőlőparcellák sorakoztak. (...) A hegytetőről nagyon messzire el lehetett látni, egészen Léváig, de még azon túl is, egészen a Selmeci-hegyekig. Dél felé meg Esztergomig. Éppúgy látható volt a börszőnyi és a szőgyéni templom. Ha tiszta volt az idő, szebb panorámát el sem lehetett képzelni, mint az innét látott Garam menti róna falvaival, tarka mezőségeivel. Közvetlen a falunk alatt kanyargott a Szikince, alig másfél kilométernyire a Garam folyó, kelet felől pedig az Ipoly.”¹

A garamsallói református templom (Csáky Károly felvétele)

Már régi geográfusaink is írtak a helységről: *Vályi András* például megjegyezte, hogy „határja jó, vagyonyjai különbfélék, marháji is számosak”.² *Fényes Elek* a „sok és jó rét s legelő”-ről írt meg a „nagy juh és lótenyésztés”-ről, hangoztatva természetesen azt is, hogy „szőlőhegye jeles bort terem”.³ *A Borovszky-monográfia* a Szikince patak mellett fekvő magyar kisközségként emlegeti a falut, melynek a XX. század elején 189 háza és 1085 református és katolikus vallású lakosa volt, s akkor körjegyzőségi székhelyként működött, postával, iskolával, lelkészlakkal s egyéb középületekkel. Az Esterházyak itteni birtokát az időtájt, *Mária-* és *Sándor-majornal* együtt Breuner Ágoston örökősei műveltették.⁴

¹ *Csontos Vilmos*: Gyalogút. Bratislava 1972. 13–14. old.

² *Vályi András*: Magyar országnak leírása. Pest 1799. 225. old.

³ *Fényes Elek*: Magyarország Geographiai Szótára. Pest IV. 1851. 6. old.

⁴ *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország vármegyéi és városa. Hont megye és Selmecbánya sz. kir. város. Budapest É.n. (1906) 44. old.

Kissalló neve 1280-ban szerepelt először az oklevelekben *terram Sorlou* alakban.⁵ A névváltozatok közül Győrffy György könyvében találkozhatunk még a *Sarlow* (1300) és a *Kywssarlow* (1327) alakkal is. Az Árpád-kori Magyarország történetiföldrajzának kutatója megjegyzi, hogy a falu neve „*kapsolatban állhat a sarlókészítéssel; erre utalnak a falu szélénél északra lévő Csitár rét és Kovács ér helynevek is (1868. kataszt.felv.)*”. Salló egyébként a király, a nemesek és az Esztergom-szigeti apácák birtoka volt, melynek 3 ekényi lakatlan részét IV. László 1280-ban a *Hontpázmány* nembeli *Honthfia Demeter* barsi ispánnak adta.⁶ *Bakács István*, a Mohács előtti Hont vármegye kutatója a falu további birtokosai közül megemlíti még a *Bátmonostori Töttös* (1324), a *Vannay* (1358), a *Kissallói* (1353), a *Várday* (1466), és az *Erdődy* (1517) nevűeket. A helység legrégebb jobbágynevei közt szerepelt a *Csiba*, *Aba*, *Hazug*, *Cseres*, *Doboló*, *Fazekas*, *Kapa*, *Molnár*, *Péli* és a *Czallahó*. A nevek nagy része magyar eredetű, s felbukkan közöttük egy-egy a mai névanyagban is. Ugyancsak Bakácsnál olvashatunk a helység XV. századi urbáriumáról, amely 23 *jobbágyról*, 7 *libertinusról* és 4 *zsellérről* tesz említést. Az uraságnak (Várdaynak) akkor 22 lakott és 10 elhagyott *jobbágytelke* volt itt.⁷

Hogy Salló a XVII. században már a jelentősebb települések közé tartozhatott, bizonyítja az is, hogy az *Újvári ejalet*hez tartozó községként a töröknek 32 690 akcsa adót fizetett évenként. Ezt akkor 79 háztartástól, illetve 126 adófizető személytől hajtották be. E között szerepelt *búza- és kétszerestized*, *méhkas- és mustized*, *fa- és szénaadó*, *len- és kendertized*, *legeltetési- és sertésadó*, *hordóadó* és *csőszdíj*. A hajdani adófizetők közt pedig ott találjuk a *sallói Tar*, *Terebesi*, *Molnár*, *Batár*, *Verebes*, *Zímon*, *Kuráli*, *Karacsik*, *Tót*, *Fejes*, *Nagy*, *Kosa*, *Varga*, *László*, *Zsigmond*, *Kovács*, *Batár*, *Tóbiás* nevű jobbágyokat. Ez is bizonyítja, hogy a helység teljesen sosem néptelenedett el, hisz a névanyag egy része a mai napig fennmaradt.⁸

Érdekes Garamsalló nevének további alakulása is. 1773 táján a helységnevet *Kiss-Sallónak*, 1808-ban *Kiss-Sallónak* és *Garam-Sallónak*. 1837-ben *Sallónak*, 1873-ban *Garam-Kis-Sallónak*, 1913 után *Garamsallónak* írták.⁹ Az első Csehszlovák Köztársaság idejében nevezték *Hronské Šarlouhynak*, *Tekovské Šalluzkynak* és *Šalov-Sallónak* is. Ma *Šalov-Garamsalló* a neve. A sokféle változat a történelmi fordulokat is tükrözi.

A lakosság összetételének alakulása az elő világháborúig

Garamsalló a magyar honfoglalás első évszázadaitól folyamatosan lakott település. 1951-ben a falutól északra, a *Kisfalud* nevű határrészben régi temető nyomaira bukkantak. Valószínűleg ez lehetett az itteniek első temetkezési helye, s erre felé állt az első helység is. A *tatarjárás* e vidéket sem hagyta érintetlenül, s ezt követően alakíthatták át egyféle erődítménnyé is régi templomukat a helybeliek a *Kút-vár* közelében. A templom a XIII. század elején már állhatott, hisz, mint a községi krónika egyik szerzője, *Csontó Géza* református lelkész is írja, erről már az *1233-as* pápai tizedjegyzék is megemlékezett.

A környék legszebb templomai közé tartozott *sallói Isten háza* két részben épült magas zsindeyes toronnyal, erős köfalakkal, gótikus ablakokkal és támpillérekkel. Szent László volt a védőszentje. 1864-ben még a *Vasárnapi Újságban* is írtak róla (Szobi Pál), s közzéttek Szabó István templomról készült rajzát is. Ez látható ma a községi krónikában. Az egykori templom körül terület el a falu második temetője. A mai református templomot 1896-ban emelték a régi helyén.

A község lakossága a reformáció idején korán tért át a *protestáns* hitre. A régi feljegyzések *antiquissima ecclesianak* mondják Garamkissallót. Katolikus templomáról *Rómer Flóris* is megemlékezett, a református gyülekezetnek pedig már a XVII. század közepéről ismert a prédikátora: *Orosz János*, valamint *Kálnai János*. Ez időtájt már iskolamestere is volt a gyülekezetnek, mégpedig bizonyos *Kissallai János*. Az anyakönyvek vezetése *1726-ban* kezdődött, *Sárai János* idejében.

A török kiűzése után 1689-ben állt vissza itt is az egykori birtokviszony, és Salló újra az *Esterházyak* tulajdonába került. A település régi magyar eredetéről vallanak a *dülönevek* is, mint például a *Pagony*, *Megyevíz*, *Sülyedés*, *Kisfalud*, *Dutkás*, *Farkasvölgy*, *Erdőtálat*, *Pusztaszőlők*, *Csárda*, *Cseres*, *Csárda*.

⁵ Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Bp. 1987. 242. old.

⁶ Győrffy i. m. 243. old.

⁷ Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 141. old.

⁸ Blaskovics József: Az újvári ejalet török adóösszeírásai. Pozsony 1993. 228. old.

⁹ Jeney Andrásné: Történeti összehasonlító helynévtár. Budapest Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 2. kötet. 1900. Budapest 1992. 116. old.

Kerek-domb, Nagyerdő, Fazekaspiac, Borz-lik, Eresztély stb. A falu fokozatosan négy részre tagolódott, úgy mint az *Alvégre*., *Fölvégre, Kútvarra és Lúdvégre*. A falurészekben általában csoportos utcai építkezés figyelhető meg. A mai napig megmaradt több XIX. századi és XX. század eleji parasztház, melyek homokkőre, sárból vagy vályogból épültek. A háromszatú házak tetejét zsúppal fedték, ami itt is rozsszalmából készült. A házak talaja döngölt, mennyezete gerendás volt. A régi beépített kemencek közül is megmaradt néhány a faluban.

A XIX. század gazdag volt eseményekben. A század elején fellendült a *szőlőművelés* Sallón. Az *Estérházy grófok 1816-ban* felépítették hatalmas, 180 méter hosszú U alakú *borospincéjüket*, amelyben 50 literestől a 10 000 literesig boroshordók sorakoztak. A falu zselléreinek a szőlők nyújtottak munka-lehetőséget, de többen pincemesterként, vincellérként is el tudtak itt helyezkedni. A sallói uradalmi szőlőművelés és pincészet nyilván nagy hatással volt a helybeli östermelők borkultúrájára is. A helybeliek mindig is büszkék voltak az itteni szőlők levére. Amikor őket a más falubeliek „*gehéros kissalóiaknak*” (sovány, girhes) csúfolták, hetykén mondogatták: „*Görhönt eszünk, de bort iszunk rája!*” A falu egykori lelkésze, Csontó Géza nagytiszteletű úr egyébként úgy jellemezte a garamsallóikat, hogy azok megfontoltak, de konzervatívizmusra hajlóak, s csak nehezen fogadják el az újat. Volt például némi mentalitásbeli különbség az itteniek s a szomszédos kisölvédek közt. Ezért járta e vidéken az alábbi szólásmondás is: „*Lassan, lassan, kissallaiasan!*”, vagy: „*Frissen, frissen, kisölvédesen!*” (Községi krónika, 19. old.)

Ugyancsak fontos szerepet töltött be a helybeliek gazdasági életében a Szikince patakon megépült *vízimalom*. 1836-ban megásták a Filepere nevű malomárkot is, hatékonyabbá téve ezáltal a molnárok munkáját. Az utóbbiak szerepét hosszú időn át a *Bedross* család töltötte be egészen a XX. század első feléig.

A XIX. század hozott kellemetlenebb dolgokat is. 1832-ben a *kolera* tizedelte a lakosságot: mintegy 42 ember lett az áldozata. Aztán magas volt a *gyermekhalandóság*, de pusztított a *tüdővész* is. Az 1848/49-es *szabadságharc* eseményei sem voltak visszhangtalanok e helyütt. Bár közvetlen harcokra itt nem került sor, csupán a cári hadsereg egyik szárnya vonult át a falun, ám a nagysallói csata híre felrázta a helyieket is. S a harcokban itteni önkéntesek is részt vettek, például *Nagy János Tatár, Idősebb Karácsonyi Géza, Horváth Pál Tüzér* vagy *Süketi János*. 1848-ban megindult a tagosítás, s kialakultak a nagyobb uradalmi központok, mint a *Sándor-* vagy a *Mária-major*.

A kiegyezés után a faluban 886-an laktak, s ez a szám 1880-ra 963-ra emelkedett. Salló *körjegyzőségi székhely* lett. Az első jegyzők közt megemlíthetjük *Hollósi-Somogyi Antalt, Fuchs Endrét* és *Németh Lajost*. 1896-ban *posta* létesült a faluban, a föld nélküli embereknek pedig munkát adott az 1893-ban beindult oroszokai cukorgyár is. Az 1890-es népszámlálás *Garam-Kis-Sallón 951* lakost jegyzett. Ebből 948-an magyarnak, 1 németnek, ketten pedig szlováknak vallották magukat. *Vallásfelekezeti*leg a lakosság így oszlott meg: 769 református, 167 katolikus, 11 izraelita, 4 pedig evangélikus. A lakott házak száma 214, a határterület nagysága 3273 katasztrális hold volt.¹⁰ Az 1900. év népszámlálási adatai szerint *Garamkissallón* 1055-en laktak, ami az egyik legnagyobb szám a helybeli népességszaporulatban. Ebből 554 volt a kereső, 551 pedig az eltartott. Az *iparban* 44 kereső, a *kereskedelemben* 3, a *közlekedésben* 1, a *közfoglalkozásban* pedig 7 dolgozott. Volt még 115 *kisbirtokos*, illetve *bérlő*, 34 *mezőgazdasági cseléd* és 157 *egyéb munkás*. Tulajdonképpen iparral 21-en, háziiparral 11-en foglalkoztak. Akadt még 8 egyéb vállalkozó, 4 fém- és vasipari dolgozó; 34-en pedig az iparral mellékesen foglalkoztak.¹¹

A XX. század újabb lendületet hozott a sallói nép életében. Könyvtár létesült a faluban (1907), megindult az építkezési hullám, korszerűsödött a mezőgazdaság: megjelent a gőzgép, a cséplőgép stb. Ugyannakor tragikus eseményektől is terhelt ez az időszak. Ország-, állam- és közigazgatási határok váltják egymást, háborúk sorjában, munkanélküliség üti fel a fejét, sztrájkokra kerül sor, megindul a kivándorlás stb. Később kezdetét veszi errefelé is az *egykezés*.

Az első világháború és az azt követő két évtized

Az *első világháború* Garamsallón igen mély sebeket ejtett. Amint a község egyik kis kiadványában olvassuk: „*Az 1914–18-as világháború csaknem az egész falu férfitlakosságát fegyverbe szöliotta. A háború idején lovakat, szekereket, gabonát rekviráltak. Később a rézüstökre, sőt a harangokra is sor került. De minden anyagi áldozatnál fájdalmasabb veszteség volt az a 48 hősi halott, kiknek emlékét*

¹⁰ *Jekelfalussy József*: A Magyar Korona országainak helynévtára. Bp. 1892. 234–235. old.

¹¹ Magyar Statisztikai Közlemények 1904. 39–41. old.

1922 óta emléktábla őrzi a templomban.”¹² Az itteni nagycsaládokat, hadakat szinte megtizedelték a háború frontjai. A Tóth nevek közül például 6 férfi, a Veszeleiekből 5, a Bálintokból, Kovácsokból és a Csontosokból 3-3 vezett oda. De meghalt a. Karácsonyi, Balázs, Hárs, Török, Bukó, Tar, Nagy, Vladár hadak tagjai közül is 2-2 férfi. Aztán volt háborús áldozatuk a Zsigmond, Sípos, Fazekas, Terelmes, Baka, Molnár, Laszlovik, Varga, Majer, Pető, Kelecsényi és a Takács nevű családoknak is.

A trianoni döntés értelmében Sallót a Csehszlovák Köztársasághoz esatolták. A húsz év múltán bekövetkező visszacsatolásig sok mindent történt a faluban. Csontos Vilmos írja falukönyvében, hogy a Trianont követően „Néhány nap múlva csakugyan kalapos cseh katonák szállták meg a falut, talán húszan lehetek. A bírót keresték, akivel aztán kimentek a határba, és kijelölték a demarkációs vonalat. Itt lesz az országhatár, mondták. Mi gyerekek a közelükbe settenkedtünk, s láttuk, ahogy embermagasságú karókat vernek a földre. A karók felső végére szalmacsutakból csomócskát kötöttek, hogy jól látható legyen. A karók mentén aztán elkezdtek az őrségjárást, felváltva, éjjel-nappal. Akinek a földjét derékon találta a demarkációs vonal, vagy azon túl esett a szántója, annak igazolványt állítottak ki. Más a vonalon nem léphetett át”.¹³ 1919-ben magyar vöröskatonák árasztották el a falut, de ittletük nem tartott sokáig. Aztán újra visszatértek a dolgos és keserves hétköznapiak, újra beindult a munka a falu köré települt uradalmakban: az oroszokai cukorgyár által bérelt egykori esztergomi hercegprímási földeken, a Szeszler nagyságos úr birtokán, a gróf Breuner Ágoston uradalmában, az Ároki-, a Sándor- és a Mária-majorokon, no meg persze a néhány 20-30 holdas parasztgazda birtokain s a szétszórt parcellákban elterült földeken, a 3-6 holdas kisparasztkok gazdaságaiban. Munkálkodtak a cselédek és a zsellérek, a részesaratók meg a gazdák is. Nem volt könnyű senkinek sem, de volt ebben a népben óriási kitarás és akarat, élni akarás és felemlkedés utáni vágy. Szinte csoda, hogy három évvel a viláégégés után, az 1921-es népszámlálás alkalmával 1458 sallóit írtak össze, s ez volt az ismert adatok szerint az eddigi legnagyobb népességszám. Volt életkedv a gazdáknban, a református gyülekezetben. Az előbbiek közül Fejes András 1922-ben járgányos lovas gépét már gőzgéppel váltotta fel. De mások is vásároltak cséplőgépeket, például Duba András vagy Csenger Lajos, akinek már benzinmotorja is volt.¹⁴ Aztán híressé vált Szvornyik Nándor sallói asztaloműhelye is. Bedross Endre malombérlő 1920-ban már saját maga s néhány lakos szükségletére villanyáramot is termet a Szikincén, de a faluba csak 1957-ben vezették be az áramot. Az elektrvirált harangok helyett a reformátusok önkéntes adakozásból hat mázsa tiszta ércsúlyú harangot öntettek Budapesten, s 1926-ban sor került a templom első általános javítására is.

Az 1920-as választások után új pártok alakultak, mint a Magyar-Német Szociáldemokrata Párt, a Magyar Kisgazdapárt, a Magyar Nemzeti Párt vagy a Köztársaság Földműves Párt. A legtöbbnek Sallóban is volt bázisa. S megalakult itt a Kommunista Párt is, lévén a faluban több szegényebb ember, akik szociális érzékenysége utat nyitott a munkásmozgalmi eszméknek. A párt titkára Laszab Ferenc volt, aki részt vett a spanyolországi mozgalmakban is. Nem volt ritka errefelé az uradalmi birtokokon kiróbbant nyugtalanság, az aratósztrájk sem. A harmincas évek válságos időszakában pedig néhányan (Balázs Vince, Kassai Vilmos, Búcsi Elemér) nyugatra, Franciaországba vándoroltak munka után.

A faluban 1927-ben Hitelszövetkezet létesült, 1932-ben pedig megépült a Fogyasztási Szövetkezet reprezentás háza. Működött a községben a Hanza, az SZMKE, tevékenykedtek a színjátszók, az énekkar s a zenakar is. A kulturális élet mozgatói voltak a református lelkészek és a református egyház által fenntartott iskola pedagógusai, mint például a sokak által nagyrabecsült, Teleky Miklós és az évtizedeken át itt oktató Nagy Pál. Teleky Miklós vezette az országos hírű Garamsallói Református Földműves Énekkart, amely a húszas években sorra aratta sikereit, s 1931-ben, a lévai országos rendezvényen, a Szlovenszkói Magyar Dalos Ünnepen 2. helyezést ért el.

Az 1938-as visszacsatolástól a második világháború végéig

1938 második felében feszültebbé vált a helyzet a két állam, Magyarország és a Csehszlovák Köztársaság közt. A határzónában már előbb is érezhető volt némi mozgolódás. Sallóba is vezényeltek a távolabbi falvakból munkaszolgálatosokat, akik lövészárkokat ástak, vasbeton bunkerokat építettek. Fegyveres összecsapásokra azonban nem került sor.

1938. november 8-án Garamsallót is visszafoglalták a „magyarok”. Igaz, nem az előre elkészített díszkapun jöttek, mert „eltévesztették” az utat, de végül is megérkeztek a községbe. Csontos Vilmos

¹² Zsigmond István (összeáll.): Garamsalló 1996. 2. old.

¹³ Csontos i. m. 31. old

¹⁴ Csontos i. m. 51. old

visszaemlékezésiben olvassuk ezzel kapcsolatban az alábbiakat: „Ujjongott a falu. November nyolcadika volt. Délután érkezett községünkbe a magyar hadsereg. Öregemberek kerekedtek táncra, amikor megszólalt a honvédbanda a Fazekaspiacon.”¹⁵ Megalakult a Községi Nemzeti Tanács, és Zsigmond István lett a bíró. Tudjuk azonban azt is, hogy az első köztársaság rebelleit, a földosztó agrárpártiakat és a kommunistákat nem nézték jó szemmel a bevonuló anyaországiak.

A visszacsatolás után a szegénység okozta problémák nem oldódtak meg. Mint az egykori helyzetjelentésben olvassuk: „A leszegényedést csak növelte, hogy a napszámber mind alacsonyabbra süllyedt. Egy pengő nyolcvanra, a kaszálásért két pengőt fizettek a munkásoknak.”¹⁶

Garamsallónak 1940-ben 1021 lakosa volt, ebből írni-olvasni tudott 862, a felnőttek közt 30 analfabéta is akadt. A reformátusok száma 667, a katolikusoké 333, az evangélikusoké 17, az izraelitáké pedig 4 volt. A lakosság 99,5%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A már régóta működő Szlovenszói Magyar Kultúr Egyesület nevet cserélt, s *Széchenyi Magyar Kultúr Egyesületként* működött tovább. Tagjai szindarabokat tanultak, zenekart alakítottak. 1941-ben „távbeszélő” és távíró létesült a faluban, 1942-ben új községházat építettek. Mielőtt a nép egy kicsit újra talpra állott volna, megint jöttek a katasztrófák: a háború és a nyilasuralom. A régi jegyzőt, dr. Kara Lajost leváltották, összeszedték és elvitték a kommunistákat, elhurcolták a falu két zsidó családját. A nyilasuralom alatt a terror áldozata lett Karácsonyi Lajos és Karácsonyi András, Gál Ernő, Molnár Géza és Tar Gyula.

A második világháború újra sok szállói áldozatot követelt. A templomban elhelyezett emléktáblán huszonöt helybeli polgár neve szerepelt, közülük a frontokon tizenhatan pusztultak el. A községben és annak környékén hatalmas ütközetekre került sok. A falu lakosságát ezért egy hónapra kitelepítették innen. A harcok ideje alatt a községi temetőben mintegy 120 orosz katonát temettek el, a németeket pedig elszórtan földelték el. Mint azt Csontos Vilmos megörökítette könyvében, a háború után „A faluban egyetlen aprójóság sem maradt. (...) Néhány kutya és macska lézengett lesaványodva, amikor visszavertünk a faluba. Egy-két tehén, esetleg beteg ló volt a falu összes igavonója. Keservesen indult a szántás-vetés is, s ha már vetni lehetett volna is, nem volt mit vetni.”¹⁷

Az 1945 utáni évek

A második világháború végével Garamsallón sem fejeződött be a katasztrófák sora. Azon kívül, hogy csökkent a lakosság száma s tönkrement a birtok, a kevéske vagyon, az itteni magyarok jövője is teljesen kilátástalanná, reménytelenévé vált. Hontalanokká lettek: elveszítve állampolgárságukat, megfosztva az anyanyelv használatának jogától.

A falu ismét Csehszlovákiához tartozott. A bíró helyett komiszárt neveztek ki *Jozef Horniak* személyében, aki az első köztársaság idején Észak-Szlovákiából telepedett a községbe. Helyettese *Vácho Jozef* lett, aki nyomban vendéglőt nyitott. Aztán jött a deportálás, a „reszlovakizáció” és a kitelepítés. A községi krónika szerint *Csehországba* mintegy 42 családot deportáltak kényszermunkára. Ők általában a szegényebb réteghez tartoztak, s időközben hazaszöktek a messi idegenből, vagy 1948 után tértek vissza. Magyarországra 34 családot telepítettek át, elsősorban Tólnába és Mór községbe. Helyükbe ugyanannyi szlovák család érkezett Szarvasról, de ők sokkal népeesebbek voltak. Az itt csak „*tyirpákoknak*” nevezett anyaországiak szegényesen érkeztek, s egy sem volt köztük igazi gazda, nem úgy, mint a Sallórol kitelepítettek közt.

Popély Árpád tanulmányából tudjuk, hogy Garamsalló is szerepelt a Lévai járás ama 37 községe közt, amelynek magyar lakosságát kitelepítésre szánták. Ugyancsak ott volt a 66 reszlovakizálandó község közt is. Popély adatai szerint az itteni *reszlovakizáltak* száma 206 volt; *deportáltak* 50 személyt; *Magyarországra telepítettek* 122 szállóit, 55 pedig oda menekült.¹⁸ A szállói magyarok deportálását örökíti meg az a jegyzőkönyv is, melyet 1946. december 21-én a pozsonyi magyar meghatalmazott hivatalában vettek fel. Csontos Vilmos asztalosmester, író, garamsallói lakos így vallott: „*A zselizi járásban levő Garamsalló községet december 17-én zárták körül, és a magyarok munkára való elszállítása 19-én fejeződött be. Összesen 44 család került elszállításra. A kidoboláshoz nyíltan áttelepítésről, nem pedig közmunkára való elvitelről beszéltek, bár a kijelölés közmunka behívóval történt. Csontos István 60 év körüli beteg ember a vonatban meghalt, és Párkánynál tették ki. Garamsallótól 30 km-re. Garam-*

¹⁵ Csontos i. m. 137. old

¹⁶ Csontos i. m. 140. old

¹⁷ Csontos i. m. 236. old

¹⁸ http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasok/kk2003_01

sallóról a csendőrök Kisölvédre mentek, ahonnan 19-én 20 családot szállítottak el. A csendőrök borozgatás közben azt mondták, hogy 18-a után szabadságra mennek, és az áttelepítést január 6-a után fogják folytatni.¹⁹

Csontos Vilmos falukönyvében az erőszakos reszlovakizálás furcsa eseteiről is számot ad. „Hogy mennyire a sovinizmus uralkodott, arra egy jellemző esetet kell elmondanom. Laszab Ferenc a harmincas évek derekán elment Spanyolországba, s kilenc év múlva, a háború végén mint szovjet kapitány tért vissza a községbe. Most szülőfalujában szeretne megpihenni. Amikor híre jött, hogy aki reszlovakizál, vagyis szlováknak vallja magát, azt nem telepítik ki, Ferenc bácsit is elhívták a komiszár elé, ahol egy Zselizről jött fiatal párttitkár felszólította, hogy reszlovakizáljon, akkor a kommunista pártba is beléphet... Ferenc bácsi – mindenki Ferenc bácsija –, aki az internacionalizmust évtizedeken át szívtá magába, megbotránkozva válaszolta: – Mit beszélz öcsém? Soha! Az eset annyira felkorbácsolta idegeit, hogy a kitéleptéskor egyik ismerősével árvitette holmiját [a határon – Cs.K. megj.], maga pedig illegális úton hagyta el az országot. Amikor e sorokat írom, Börzsönyben él, Magyarországon.”²⁰

Salló lakossága 1948-ra 1964-re csökkent. A népességfogyás azóta folyamatos, annak ellenére, hogy a magyarság újra visszakapta jogait: 1950-ben megnyílt Sallón is a magyar iskola, megalakult a Csema-dok, s lassan gyógyultak a háború, meg az azt követő időszak sebei. A lassú eszmélés után a magántulajdonnal rendelkező polgárok csak nehezen nyugodtak bele az újabb megpróbáltatásba: földjeik erőszakos elkobzásába. Elvették a legjobb gazdákat, a Zsigmondok, Törökök, Mészárosok, Fejesek földjeit, akiket kulákoknak nevezett a végrehajtott hatalom. Földjeiken alakult meg aztán a szövetkezet. az uradalmi birtokokon pedig az állami gazdaság. Néhány év után az új helyzetbe kénytelen volt belenyugodni a sallói lakosság is, s a polgárok újra megtalálták helyüket a mindennapok forgatagában. Lassan felésmélt az itteni református gyülekezet is, bár soraikat az idő igencsak megnyírálta. Lélekszámuk 427-re csökkent, de a hívek összefogásával, önkéntesen felajánlott segítségével 1959-re kijavították templomuk háború okozta sérüléseit.

1961-ben már csak 887 sallóit írtak össze. A falu népe tovább küzdött fennmaradásáért, de a létszámszökkenést nem tudták megállítani. 1970-re 737-re zsugorodott a lakosság száma. Közben az állami gazdaság pincészetében zajlott az élet, 1961-ben még az akkori köztársasági elnök, Antonín Novotný is megfordult itt. 1966-ban felszámolták a falu végén cigánytelepet, s lakóikat beköltöztették a község öreg, de a népi építészeti szempontjából értékes házaiba. A romaprobléma innen csak fokozódott, s nem történtek e téren nagy előrelépések. 1970-ben felépült az új kultúrház, ahol helyet kapott a könyvtár is, s gyakran felléptek itt a komáromi színház művészei.

A bársonyos forradalom után

A bársonyos forradalmat követő évek egyszerre jelentették a reményt s a reménytelenséget Salló életében. Fokozatosan leépült az állami gazdaság és a szövetkezet, megszűntek a környék nagyobb üzemei Zselizen és Oroszkán; romlott a közlekedés, így a napi ingázás sem lett könnyű. 1995-ben már csak 407 garamsallói lakost írtak össze. Ebből körülbelül 150–180 roma származású volt. A munkanélküliség itt volt a legmagasabb egész Szlovákiában, elérte a 85,6%-ot. A község kisiskoláját, melynek valamikor 2 magyar és 1 szlovák osztálya volt, már csak néhány roma tanuló látogatta. A szövetkezet is csak 35 dolgozót foglalkoztatott. Ezen kívül működött még a Sztranyák-pékség, valamint Gál Lajos pálinkafőzéje.

A református gyülekezet lélekszáma a bársonyos forradalom ideje táján már alig érte el a 165-öt. Ennek ellenére 1996-ban megünnepelték az új templom százéves évfordulóját, s azóta is szépen rendben tartják azt. A katolikusok számára egy imaházat alakítottak ki, ahol havonként Szakál László zselízi esperesplébános tartott szentmisét, de néhány éve kifosztották, s azóta használhatatlan. 1997-ben az önkormányzat megvásárolt egy XIX. századi parasztházat, amelyben később múzeumot rendeztek be. 1998-ban a falu díszpolgárává avatta jeles szülőjét, Csontos Vilmos szlovákiai magyar költőt. A református gyülekezet Ambrus Erika személyében új lelkipásztort kapott. 1999-ben a Szlovák Gázművek kidolgozta a gázművesítés koncepciójait, de mára ez is időszzerűségét veszítette, mert nincs iránta érdeklődés. Ennél nagyobb szükség lenne itt a vízvezeték kiépítésére, mivel a fűt, illetve ásványos vizet tartalmazó ivóvizet tartalmaznak, s igen mélyen fakadnak.

¹⁹ <http://209.85.104>

²⁰ Csontos i. m. 242. old

A 2001-es népszámlálás adatait a községi krónika így interpretálja: Sallónak akkor 445 lakosa volt. Tizenhat éves korig 114 lakost írtak össze. A produktív korúak száma 258, a nyugdíjasoké pedig 80. A lakók közül 83 szlováknak, 323 magyarnak, 3 csehnek, 28 pedig romának vallotta magát. Az utóbbi szám koránt sem fedi a valóságot. A reformátusok száma 115-re csökkent, a katolikuskoké pedig 256-ra emelkedett. Főleg a romák és a szlovákok vallották magukat katolikusoknak. Gyurgyik László Magyar mérleg című tanulmánykötetében más adatokat találunk. Eszerint a községnek 2001-ben 421 polgára volt, ebből 373 (88,60%) magyarnak, 45 (10,69%) szlováknak vallotta magát. Az átlagéletkor 34,50.²¹

A jelen problémái – a remény s a kiút keresése

Garamsalló jelenéről s jövőbeli kilátásairól 2007-ben Kassai Lajos polgármesterrel (1965), Dulai Ferenc igazgatótanítóval (1947), Zsimond Istvánné Pereszlényi Jolánnal (1942), a református gyülekezet gondnokával és Pereszlényi Vilmos (1912) egykori gazdával beszélgettünk. Kassai Lajos 2001-től polgármestere a falunak, akkor mondott le ugyanis elődje, Tar Gyula (azóta Kassai Lajos is lemondott.). Az általa irányított település lélekszáma pillanatnyilag 395, s ez 12%-os csökkenést jelent az előző felméréshez viszonyítva. S ehhez hozzá kell még tennünk, hogy a lakosságnak körülbelül a fele roma származású.

A romaprobléma bonyolultságáról, illetve a romák viselkedéséről vallanak a községi krónika lapjai is. A 107. oldalon például ezt olvassuk: „1995-ben a község életében semmi jelentős esemény nem történt. Folytatódta a lopások, pincebetörések. Szinte naponta kell kihívni a csendőrséget, akik kijönnek, felveszik a jegyzőkönyvet, aztán a legtöbb esetben nem történik semmi. A legtöbb büntettet a cigány származású lakosok követik el. Ezzel kapcsolatban több újságcikk is megjelent, de segíteni senki sem tud. Még a községházába is betörték, elvittek két pisztolyt, telefaxot, másolót és némi pénzt. Romlik a közbiztonság. Az idős emberek félnek, este nem mennek ki az utcára, mert megverik, meglopják őket a roma lakosok.”

1996-ban az alábbi sorokat jegyezte fel a krónikairó: „Az idősebb emberek és az egyedülálló egyének állandó rettegésben élnek. Kirabolják, megverik őket; karácsony előtt is kékre-zöldre vertek egy magányos asszonyt, pénzét elvették, őt pedig hetekig a kórházban ápták. Az emberek nem mernek kimenni az utcára, de ha otthon vannak is, rájuk törnek, és elviszik, amit akarnak. A több mint százéves vizimalom hatalmas kerekét világos nappal leszerelték (állítólag hatan voltak), és 5600 koronát kaptak érte a vasgyűjtésben. A bútorokat, épületanyagot széthordták, csak a csupasz falak állnak lebontásra várva. Bizonyos lakók tönkreteszik a házakat, eltűzelik a kerítéseket, községünk rosszabbul néz ki, mint a második világháború után. Nincsenek községi rendőrök, mert fenntartásukra nincs pénz a községnek. Az önkormányzat különféle hivatalokhoz fordul segítségért, de kedvező választ sehonnan sem kap.”

Vannak feljegyzések a romák által elkövetett pincebetörésekről, a lelkeszlak, az imaház feltöréséről, a tájház kútkerekének leszereléséről stb. A romákkal nemrégiben Soóky László készített riportot az Új Szó számára. Ebben Miklós Ottó helybeli lakos elmondta, hogy „a romát senki sem akarja alkalmazni”, s „minden évben csak rosszabb a helyzet”. Azt viszont ő is elismerte, hogy nem mindig tudnak elfogadhatóan viselkedni, mert, mint mondta: „ha beiszunk, akkor verekszünk, meg mindent összetörünk. Kocsma nélkül is, ha bál van, vagy akármi, ahol inni lehet, biztos, hogy erre szíriénáz a mentő, mert vér nélkül nemigen ússzuk meg.”²² A polgármester elmondta, hogy tavaly 19, romák által lelakott és tönkretett épület bontott le. Ezek egykor takaros falusi parasztházak voltak, melyekben hosszú évtizedeken át laktak hajdani tulajdonosai.

Dulai Ferenc igazgatótól megtudjuk, hogy a helybeli magyar iskolát, melyre az önkormányzat és a református gyülekezet egyaránt sokat áldozott, ma csak roma tanulók látogatják. A beiratott diákok száma húsz, de ennyi sosincs egyszerre az iskolában. Pedig ott főznek is számukra, szinte egésznapos ellátást kapnak, időnként pedig tanszereket és egyéb ajándékcsomagokat is. Magyar vagy szlovák gyereket nem íratnak a helybeli iskolába, inkább Zselizre járatják őket. A tanulókat magyarul oktatják. Az óvodások 90%-a is roma gyermek. A magyar szülők néhány kisgyermeket a kisölvédi óvodába járatnak. Amint az igazgató elmondta, az „itteni cigányoknak nincs hagyományos cigány beosztású kasztrendszerük”, nem ütték azelőtt sem a tipikus mesterségeket – a zenélést, kovácmesterséget, kötélfontást vagy teknőkészítést –, zömmel a helybeli szövetkezet „gyalogmunkásai” voltak. Ma szétszórtan élnek a

²¹ Gyurgyik László: Magyar mérleg. Pozsony 1994. 155. old

²² <http://209.85.135.104.www.ujso.com>

faluban. Legtöbbjük azelőtt is itt lakott, de jöttek hozzájuk újabbak is. A szaporulat náluk hét-nyolcszorosra a helybeli magyarok vagy szlovákok átlagszaporulatának. Az iskolalátogatásról nehéz beszélni. „*családja válogatja*”, hogy állnak ehhez hozzá. A legtöbbjük azért megtanul írni, olvasni, s elsajátítja a legalapvetőbb számtani műveleteket is. A negyedik osztálynál azonban csak kevesen jutnak tovább, s ha el is mennek Zselizre, a tanulással már leállnak.

A faluban jelenleg 50 szlovák lakos él. Azelőtt nekik is volt az iskolában szlovák osztályuk. Egy időben a községi krónikát is szlovákuul vezették. Az országos szlovák pártoknak is volt néhány alapszervezetük Sallóban, főleg a választások előtt. Jelenleg ilyen párt nincs a faluban, az önkormányzati képviselők is mind magyarok. A kétnyelvűség ennek ellenére érvényesül a községben: ilyenek a feliratok, s két nyelven történik a helyi rádió információközlése is.

A faluban újabban a Csemadok is „*csak papíron létezik*”. Pedig a csemadokosoknak, elsősorban a nemrég elhunyt *Raj Andrásné*nek is köszönhető, hogy a tájház tárgyai összegyűltek, azokat jegyzékké vették s szépen kiállították. Háttérbe szorult a tűzoltók munkája is, s nincs sportszervezet sem. Egyedül a Vadásztársaság dolgozik példamutatóan. Ezenkívül van alapszervezete a Magyar Koalíció Pártjának.

A református gyülekezetről már többször is szóltunk. *Zsignomd Istvánné Pereszlényi Jolán* gondnok elmondása szerint a kéthetente tartott istentiszteletekre már csak 15 és 30 körüli lélekszámban jönnek össze. Nagy ünnepekkor 50-60 ember vesz úrvacsorát. „*Valamikor, amikor még 1200 körüli lakosa volt a falunak, a hívek be se fértek a templomba.*” Az utolsó tiszteletes, aki még a lelkészlakban lakott, *Csontó Géza* volt. Neki nemrég állítottak emléktáblát a templomban. A lelkészlak azonban ma üresen áll. A falu beszélő lelkésze *Ambrus Erika* tiszteletes asszony, aki törődik híveivel, rendszeresen tartja a *bibliórákat* is. Férje a helybeli iskola nevelőpedagógusa, a reformátusok hitoktatója s a gyülekezet kántora is egy személyben. Az egyházközség megünnepli a jeles évfordulókat, 1996-ban egy kis kiadványt is megjelentettek, a temetőben pedig nemrég emléket állítottak a templomépítő lelkésznek, *Paál Jánosnak*. Kapcsolatot tartanak a *móri, a budakalászi* testvérgyülekezetekkel, s odafigyelnek a református egyház nagyobb eseményeire is. A gondnoknő szerint Garamsalló lélekszámának visszaesése összetett folyamat eredménye s egyben törvényszerű következménye mindannak, ami az utóbbi évtizedekben itt történt. Gondoljunk csak a jómódú református gazdák kitelepítésére, a háborús áldozatokra stb. A lakosság fogyását okozta az *egykezés* is, ami főleg a birtok védelmével függött össze. Aztán a falu sem lett vonzó az új nemzedék számára. Különösen a műveltebb réteg távolodott innen el. Mert – mint hallottuk – „*Aki kitanót egyszer, az egy se gyűn vissza.*”

Pereszlényi Vilmos valamikor Ipolypásztőről jött ide vőnek. Református faluból református községbe. Apósa tehennel dolgozott, de ő már lovakat tartott. Körülbelül 5 hold földjük volt, de akadt 3-4 harmincholdas gazda is. Akadtak 10-15 holdasok is, de nagyon soknak csak 5-6 hold földje volt. S akadt jópár zsellér, napszámos is. Főleg búzát, rozst, kukoricát és cukorrépat termeltek, de néhány gazdának dohányültetvénye is volt. Szőlővel csaknem mindeki rendelkezett, akárcsak kenderfölddel is. A falunak volt külön kanásza, gulyása és juhásza. A szőlőkre két *szőlőpásztor* vigyázott, s volt választott *hegybírójuk* is. Híresek voltak egykor a *sallói aratási és szüreti bálók*. A faluban három kocsmá működött. Ezenkívül voltak itt *kovácsok, asztalosok, cipészek, molnárok, pincemesterek, fuvarosok* stb. A létszámcsökkenést a régi gazda, aki a második magyar hadseregnek is katonája volt, abban látja elsősorban, hogy tönkretették a gazdálkodó embereket, megkeverték a lakosságot, s elbizonytalanították a népet.

A polgármester a sok-sok csalódás ellenére sem látja reménytelennek a helyzetet. Bár a nagy érvágásokat, a keveredések okozta zavarokat nem lesz könnyű kiheverni. Ám, mint mondja: „*Hosszú távon mégsem látom elvesztetnek a helyzetet. Talán eljön az idő, hogy változás áll be, s jobbra fordulnak a dolgok.*” Bár így lenne minél előbb. A történelem s a múlt nagy tanítómester lehet e téren. Talán ezt a *sallóiak* is tudják. Talán a kevéske tősgyökeres *garamsallói* lakos is érzi, hogy érdemes lenne még legalább egyszer megpróbálni az összefogást. Ehhez vannak még tartalékok a házuk táján. Hisz a gyönyörű *Garam* menti tájhoz, a csendes kis faluhoz, annak sokszínű határához, a múlt emlékeihez, szülei hitéhez ragaszkodnak még azok is, akik elköltöztek innen. Ők még mindig visszajárnak ide, s mint a polgármester mondta, hetente háromszor is hazajönnek. A múltat dokumentálja a tájház több száz, szépen rendbe tett és katalógusba vett tárgya is. S itt a gondosan rendben tartott templom szép szószékével és emléktábláival, itt a nagytemető szépen megmunkált beszélő sírköveivel, sírverseivel. Ezen kívül építení lehet a már nem látható emlékekre, a régi ünnepekre: a szüreti hagyományokra, a *Luca-napi* szokások, alakoskodások és a *Szent György-napi szokások* felelevenítésére is. S nem szabad feledésbe vesznie a *szövés-fonásnak, a pányvakészítésnek* sem. Aztán itt a jeles szülöttük, *Csontos Vilmos* szellemi ha-

gyatéka meg a református egyház gazdag története, lelkészeik, tanítók példaadó tevékenysége. Az állami erdészet, a pincegazdászat s a többi mezőgazdasági vállalkozó talán, ha fellendülőbe jönne, egyre több embernek is tudna munkát adni.

Fel kellene fedeznünk Sallóban újra a szepet s a jót, az értékeket, a termékenyítő emlékeket. A rosszból úgyszintén van elég. Persze vigyáznunk kell, hogy ne az győzzön a jó felett. Ehhez viszont talán másoknak, politikusainknak, képviselőinknek, tudósainknak is jobban oda kellene figyelniük. Főleg az olyan településekre, mint Garamsalló. Mert nem biztos, hogy lesz még elég önerő az újabb feltámadáshoz.

Csáky Károly

Kodály Pécssett és Baranyában

Az 1920-as évek elejétől Magyarországon bontogatni kezdte szárnyaikat az újabb magyar zene griff-madara. Az „új idők dalai” helyet kértek az iskolák és a hangversenytermek falai közé.

Az új magyar zenei mozgalom élharcosa Kodály Zoltán volt. Törekvései Pécssett kedvező visszhangra találtak. Művei közül elsőként a Zongoramuzsika (Opus 3.) néhány darabja hangzott el a magyar zeneművészet másik XX. századi csillaga, vezéregyénisége, Bartók Béla 1923. október 30-án, egyetlen pécsi hangversenyén.

Kodály Zoltán és Pécs zenei élete közötti kapcsolat elindítása – kórusművei által – Agócsy Lászlónak, az akkori polgáriskolai énektanárnak és karnagynak volt köszönhető. Agócsy László 1926-ban került Szegedről Pécsre, ahol elnyerte a Pécsi Polgári Fiúiskola énektanári állását. Agócsy egy budapesti hangversenyen hallotta először Kodály kórusműveit, amelyek közül elsőnek az *Ót Tantum ergo*-t szólaltatta meg kórusaival 1931. június 7-én Pécssett, a Kodálynak írt levele nyomán kezébe jutott kottákból.

Betanításában ezt a karművet a „Lengyel László”, „A süket sógor” (melynek szövege a Szigetvár melletti Becsfáról való) és még számos követte. Később nemcsak az ő bemutatásaiban hangzottak el Pécssett Kodály-kórusok, hanem akkori kollegái: *Ország Margit* (Református Leánynevelő Intézet), *Horváth Mihály* (Pius Gimnázium), *Nyolcas Ipoly* (Ciszterci Gimnázium), *Tóth Aladár* (Püspöki Tanítóképző), *Vadas Gábor* (Pécsi Karének Egyesület) és más karnagykórusainak előadásában is. Kodály ma már világszerte népszerű *Esti dalát* Pécssett – 1938-ban – szintén Agócsy László mutatta be.

Kodály Zoltán 1940-ben küldeményt kapott Pécsről, éspedig dr. Berze Nagy János szerkesztésében és tanulmányaival megjelent „*Baranyai magyar néphagyományok*” című háromkötetes gyűjteményét. Kodály levélben köszönte meg azt: „Kedves Tanfelügyelő Úr! Hatalmas és szép munkáját sietek megköszönni – írta –, még mielőtt érdemlegesen foglalkozhatom vele, mert ahhoz idő kell. [...] Bárcsak minden vármegyére követné a példát. Igaz, ehhez folklorista is kellene mindenhova.”

1942-ben Kodály 60. életévébe lépett. Ebből az alkalomból 1942. május 3-án a Pécsi Nemzeti Színházban Énekklő Ifjúság-i hangversenyt rendeztek a pécsi ifjúsági kórusok Kodály karműveiből (a hangverseny rendezősege táviratban köszöntötte Kodályt).

1944-ben – szintén a Pécsi Nemzeti Színházban – a pécsi Szekesegyház – fiúkból és férfiakból álló – énekkara Kodály „*Jézus és a kufárok*” című kórusfreskóját, a Szeráfi Kórus az „*Ének Szent István királyhoz*” című ünnepélyes karművét és az akkor közel 100 éves Pécsi Dalárda a „*Mátrai képek*” című kórustablóját adta elő Mayer Ferenc, Agócsy László és Maros Rudolf vezényletével.

Varga Imre Kodály-szobra a pécsi sétaterén

1945-ig Kodály művei – elsősorban kórusművei – által „járt” jelképesen Pécsen, személyes, testi kapcsolata 1945-ben valósult meg. Pécs elkerülte a háború pusztításait. Könnyebben indulhatott meg az élet minden területén. A háború befejezésével a pódiumokat ismét elfoglalták az előadóművészek, és miként „a zöld Meccsek a földre, fákra íriss tavaszt festett”, úgy gyógyított a dal, a muzsika. Pécs szellemi életének egészséges újjászületése is „része” lehetett annak, hogy Kodály 1945 szeptemberében hosszabb időre (két hónapra) Pécsre érkezett. Ittléte nagy pezsgést indított el. Kodály pécsi tartózkodásáról, amelyet első feleségével, Emma asszonnyal (Sándor Emmával) együtt töltött el, vázlatosan ez mondható el:

Szeptember 27-én (csütörtöki napon) délelőtt érkeztek Pécsre, a Magaslati úton álló (ma Surányi Miklós út 46. számot viselő) Kabdebó-villába. A Kabdebó-család leánya így emlékezett vissza Kodályék pécsi napjaira: „...nagyanyám főzött Kodályéknak abból a nyersanyagból, amit a város adott. Kodályék az emeleten két szobát és a mellékhelyiségeket használtak. Étkezésre a földszinten lévő ebédlőbe jöttek, s velünk együtt fogyasztották el az ételt. Az ebédlőben volt a zongora is, melyet a Mester használt.”

Kodály Pécsre érkezése másnapján értesült arról, hogy nagyrabecsült művésztársa, Bartók Béla (szeptember 25-én) New Yorkban meghalt. A szomorú hír közlöni elmondta, hogy a haláleset hallatán a villa ablakához ment, és ott szótlanul nézett ki percekgig a messzeségbe... Napjai ezután szomorúan teltek, tapasztalták a vendéglátók.

Agócsy László emlékeztében a későbbi napok történései eképpen maradtak meg: „Mi, pécsi muzsikosok nem zavartuk a Mestert magányában, mert tudtuk, hogy Cinka Panna daljátékán dolgozik. Am egyik nap megjelent közöttünk a zenekonzervatóriumban. Magához hívatta a tanári kart, és feltette a kérdést: Miért nem vesszük igénybe a segítségét? Erre a bátorításra néhány nap múlva ismét összejöttünk, hogy meghallgassuk terveit az új magyar zenei nevelésről. Célkitűzését idézem: „*Mit kell tenni? Az iskolában úgy tanítani az éneket és zenét, hogy ne győzrelem, hanem gyönyörűség legyen a tanulóknak, és egész életére beleoltsa a nemesebb zene szomját.*”

Irányításával elkezdődött a munka, amelyet minden tanár támogatott. Kodály naponta bement a konzervatóriumba (a Mátyás király u. 15-be), beült az elindított szolfézsórákra, tanácsaival segítette az ott folyó „újkeletű zeneoktatást”.

Más is történt ekkor. Egy hónap múlva, egész pontosan 1945. október 21-én – Budapestet megelőzve – a pécsi Székesegyházban szólalt meg először Kodály „Missa brevis”-e, melyet Pécs hajdani jeles muzsikusa, Horváth Mihály – igen találóan – „*Kodály sokrétű lelkének egy értékes darabjára*”-nak nevezett. A mise a pécsi Dóm kórus, a piros ruhás „hecsedlősek” és Halász Béla székesegyházi orgonaművész előadásában hangzott el, Mayer Ferenc főtisztelendő karnagy vezényletével.

A bemutató után egy nappal, 1945. október 22-én, a Pécsi Nemzeti Színházban, Bartók Béla emlékére hangversenyt rendezett a Pécsi Zenekedvelők Egyesülete. Az emlékbeszédet Kodály Zoltán tartotta, amelyben többek között ezeket mondta: „*Bartók Bélát élete delén és alkotó erejének teljében érte a halál... Bartók nagy művész volt. Nem gyászolni jöttünk. Meg kell gondolnunk, mit nyertünk életével, milyen örökséget hagyott ránk. Feladataink Bartókkal szemben: tiszta fejjel, tiszta füllel és tiszta szívvel közeledjünk az ő muzsikájához. A közönséget hozzá kell nevelni. Tervszerűség nyilvánuljon meg a művek ismertetésében. Zenetaniásban használjuk fel a gyermekeknek írt darabjait, iskolákban tanítsuk gyermekkarait.*”

Kodály pécsi tartózkodásának emlékezetes eseménye volt az a középiskolai *népdalismereti verseny* (mai szóhasználattal népdaléneklési verseny) is, amely a pécsi Ciszterci Rend Gimnáziumában került megrendezésre, 1945. november 9-én Nyolcas Ipoly ciszterci tanár szervezésében. Kodály ezen a versenyen, mint annak elnöke: tanulságos megjegyzéseket fűzött a megszólaltatott népdalokhoz. Harmincegy középiskolás népdalénekes vett részt a versenyen, akiknek népdalaikról jegyzéket kellett készíteniük. A beadott népdalok száma, azok minősége és a kiválasztottak éneklése döntötte el a helyezéseket.

Tíz nappal azután, hogy lezajlott a pécsi *népdalismereti verseny*, amely minden bizonnyal első volt a magyar zenei életben, a Pécsi Zenekedvelők Egyesülete *Kodály hangversenyt* rendezett a Pécsi Nemzeti Színházban (1945. november 19-én). Ezen Kodály karművei mellett hangszeres kompozíciói is elhangoztak. A hangversenyen Kodály előadást tartott a „Magyar zenei nevelés” címmel. Két gondolat-kör az előadásból. Az első: „...*nincs olyan egyéni eredetiség, amely nem gyökerezik valamely nemzeti eredetiségben* – mondta Kodály. *És ez nemcsak az alkotó, hanem az előadó-művészre is áll. Minden nagy előadóművészen nem az érdekli a külföldet elsősorban, hogyan játssza Bachot, Beethovent, hanem, hogy mivel tudja őt a neki rejtélyes magyar pszichéhez közelebb vinni.*”

A másik a Pécssett megindult szolfézs-oktatással kapcsolatos, amelyről Kodály a következőket mondta: „Az eredmény elé nagy várakozással tekintek és kérek mindenkit, akinek módjában áll, hogy e vállalkozásokat minden erejével támogassa. Ez az eljövendő magyar zenei műveltség magvetése.”

Kodályék négy nap múlva (1945. november 23-án) utaztak el Pécsről. Kodály egy év múlva (1946. május 17-én) néhány napra ismét eljött Pécsre, ahol a város zenei rendezvényein vett részt.

Kodály Zoltán, hátralévő élete során, többször látogatott el Pécsre. A különböző hangversenyeken és próbákban való részvétele lázas órákat és perceket teremtett, valamint maradandó emlékeket eredményezett a mindenkori előadókban és hallgatóságban egyaránt.

Három Kodály kórusmű köszönheti megszületését, illetve megszólalását Pécsnek. A Petőfi versére írt „A magyar nemzet” című, melyet a pécsi Bőrgyári Dalárdának és karnagyának Maros Rudolfnak ajánlott 1945 őszén, az 1962. december 8-án felcsendült „Az éneklő ifjúsághoz” című kórusműve, dr. Vargha Károly főiskolai tanár szövegével, melyet „Agócsy Lászlónak, a pécsi éneklő ifjúság vezérének” komponált, és a Kisfaludy Károly versére íródott és 1965-ben napvilágot látott „Mohács” című karműve, amelyet a pécsi Nagy Lajos Gimnázium énekkara mutatott be Ivasivka Mátyás vezényletével a Keszthelyi Helikon Ünnepségek ifjúsági kórusangversenyén Kodály jelenlétében, 1965. május 28-án.

Baranya megyében négy helyen járt Kodály Zoltán. Ezek közül három ismert, a negyedik kevésbé. Kodálynak két baranyai kórusallat volt kapcsolata. Az egyik a Komló Belvárosi Általános Iskola énekkara, a másik a neve viselését is engedélyezett Mágocsi Vegyeskar volt.

Komlóra 1958 májusában látogatott először Kodály. A Pécsi Tanárképző Főiskola tízéves fennállása alkalmával rendezett ünnepségre jött le Pécsre. A pécsi hangverseny délelőttjén Komlóra látogatott el, és meghallgatta a „Zenélő május” című hangverseny-sorozatnak azt az előadását, amelyen a belvárosi általános iskola énekkara is fellépett. A komlói gyerekek éneke, a vendéglátás őszinte hangulata meghatotta. Azokra a szavakra, hogy „nagy múltú nemzet vagyunk, s gazdag múltunkat a művészet eszközeivel is az utókor birtokába kell adni”, azt válaszolta: „Hiszem és vallom, népünk nem az a legjellemzőbb, hogy nagymúltú, hanem nagyjövőjű nép”. Kodály szívébe zárta a bányászok városát. Ez a látogatás alapozta meg és indította el az ének-zenei tagozatos osztályok életrehívását Komlón.

1961 őszén járt másodszer Komlón Kodály. A debreceni nemzetközi kórusversenyeken III. helyezést elért komlói gyerekeket jött meglátogatni. „Köszöntöm a győzőket – mondta – és büszke vagyok rájuk, kik megmutatták az egész országnak, sőt Európának, hogy fiatal bányászvárosban is magasra lehet emelni a kórusművészetet.” Ennek a komlói látogatásnak új Kodály-mű lett az eredménye. Hamarosan megérkezett az új kórusmű kottája, a XIX. századi dalra írt „Harasztosi legények” című.

1962 tavaszán Tóth Ferenc, az iskola énektanárának, énekkarvezetőjének vezényletével megszólalt a mű, a Mester jelenlétében. Ez alkalommal szólott Kodály a gyerekeknek a zene embernevelő erejéről és általában a zenéről, mely „a jóság és béke hordozója”, emelte ki elbeszéléséből.

A Komlón tett látogatásokra emlékezve egyszer megkérdezték Kodálytól: A zenei kézség szempontjából a falusi vagy a városi gyermek a jobb tanulóanyag? „A tanuló egyformán tehetséges, akármilyen származású – hangzott a válasz. A komlói bányászgyerekek – akárcsak régen a Wesselényi utcai proletártárfiúk – semmiben sem maradnak a városi értelmiségiek mögött, ha jól vezetik őket. Újra bebizonyult, hogy az iskolai ének tanításának egyetlen problémája a tanító.”

Kodály és a komlói gyerekek között a kapcsolat később sem szakadt meg. Szívesen és boldogan hallgatta éneküket (szerenádjukat) budapesti lakásán és a pécsi Péczely-villa kertjében.

A Mágocsi Földművelésügyi Vegyeskara 1959-ben kereste fel levélben Kodály Zoltánt és kérte hozzájárulását nevének felvételéhez. A névadásra 1960. november 13-án került sor. Kodály Zoltán és a második felesége, Péczely Sarolta a jelzett idő előtt másfél órával érkezett meg, hogy „a várakozással járó feszült hangulat minél előbb feloldódjék.” A hangversenyen több mint nyolcszázán szorongtak. Kicsinek bizonyult a Mágocsi Művelődési Ház. A környékből is összesereglettek a galántai járásból való felvidékiek. A nagy sikerű névadó ünnepi hangverseny második felének kezdete előtt Kodály beszédet mondott. Beszédének következő mondatára, mely dermesztő csendet teremtett, sokan emlékeznek még: „Mindig aggodalommal mentem kisebb városokba és falvakba hangversenyekre és énekkarok meghallgatására, mert igen sok csalódás ért: itt is csalódtam, de nagyon kellemesen.”

A hangverseny után hosszan elbeszélgetett a kórus tagjaival, vezetőivel, Balatoni Mátyás karnaggyal, a közreműködő mohácsi kisszimfonikus zenekar akkori vezetőjével, Tar Imrével, a régi budapesti ismerőssel és a mágocsi gyermekkar vezetőjével, Radványi Józseffel.

Sokáig az volt tudott, hogy Kodály Zoltán Baranyában csak Komlón és Mágocson járt. Kersics Ánka énekesnő és Schneider Lajosné nyugalmazott tanítónő elbeszéléséből derült fény Kodály mohácsi látogatására.

– 1950. szeptember 4-én történt – emlékezett vissza a látogatás előzményére Kersics Ánka. Ezen a napon vizsgáztam mint I. éves operatanszakos zeneművészeti főiskolai növendék Kodály tanár úrnál népzeneből. A kitűnőre sikerült vizsga után – amire még most is büszke vagyok – három kérdésre kellett felelnem.

– Hová való? – kérdezte Kodály tanár úr.

– Mohácsi vagyok.

– Ismeri Schneider Lajost?

– Igen. A tanítóbácsim volt.

– Vannak még Mohácson olyan emberek, akik népdalokat énekelnek?

– A református magyarok között több jó énekest emlegetnek még ma is. Tessék erről személyesen meggyőződni, szeretettel meghívom a tanár urat Mohácsra.

– Jó, akkor jövő vasárnap megyünk.

Kertész Gyula zeneszerző és Kersics Ánka kíséretében érkezett meg Kodály Mohácsra, ahol három napot töltött. Első nap délelőttjén Schneider Lajost kereste fel lakásán. Körülbelül tíz óra lehetett, amikor betoppantak – mesélte Schneider Lajosné. Későbbre vártuk. Én éppen a padlót súroltam. Szerencsére a férjem szobája már rendben volt. Ott beszélgették, több mint két órát.

Másnap, mielőtt Baracsára mentek, öreg énekeseket meghallgatni, a mohácsi „zeneiskolások”, Tar Imre növendékei virággal köszöntötték Kersicséknél Kodályt. Az eseményről fénykép is készült.

Harmadnap délelőttjén a mohácsi „nótafákat” Schneider Lajos énekesét, Balázs Pált, Pécsi Istvánt hallgatta meg Kodály és rögzítette éneklésüket magnetofonnal. Kodály Schneider Lajos igazgató tanító, tanfelügyelőre és népdalgyűjtőre minden bizonnyal a Berze Nagy János gyűjteményében található feljegyzései révén lett figyelmes.

Amikor Kodály elbúcsúzott Mohácstól, meleg szavakkal szólt a vendéglátásról, Kersics néni főztjéről és a kvartélyról, Kersicsék „szép-szobájáról”.

A látogatás után levélváltás alakult ki Kodály és Schneider Lajos között, amelynek eredménye az lett, hogy a *Magyar népzene tára* című kiadványokban több Schneider Lajos gyűjtötte mohácsi népdal is napvilágot látott. Schneider Lajos 1960. június 7-én halt meg. Kodály 1964. október 12-én kelt levelében ezt írta özvegyének: „Mi igen nagyra becsüljük az ő munkásságát.”

Kodálynak szobrot állított Mohács a város egyik központi területén. A Kossuth-díjas Borsos Miklós szobrászművész alkotását 1982. december 16-án avatták fel.

A negyedik baranyai település, ahol számon tartják Kodály Zoltán látogatását, az Szigetvár város. Molnár Imre gimnáziumi tanártól, aki a szigetvári várban lakott családjával, vált ismertté Kodály ottani látogatása, amely 1965. május 27-én volt. „Kodályék Keszthelyre igyekeztek a Helikon ünnepségekre – mondta el Molnár Imre. Szigetváron megszakították útjukat. Kodály Zoltánnal volt neje, Péczely Sarolta, apósa, Péczely László és felesége, akik megtekintették a várparkot és a múzeumot. A látogatás befejeztével a vár akkori teremőre megkérte Kodályt, írjon be a vár vendégeknyvébe. Kodály öt párhuzamos vonalat húzott a vendégeknyvbe, majd hangjegyeket írt azokba, aztán aláírta az alábbi szöveget: „Sardis városa megvételekor... Ne bánts a magyart!” (A kottasor és a szövegtörök Kodály 1954-ben alkotott „Zrínyi szövege” című kórusművéből való, amely a költő és hadvezér Zrínyi Miklós „Török áfium” című röpiratának szövegére készült.)

Kodály Zoltán szeretettel beszélt és emlékezett meg Pécsről és Baranya megyéről. Egyik alkalommal a következőket mondta: „Legszébb emlékeim egyike egy baranyai faluhoz fűződik, ahol az elmúlt évben az ottani kórus névadó ünnepélyén vettem részt és szép produkciókat hallottam.”

Pécs és Baranya megye kegyelettel őrzi meg emlékét és a költő Fodor Andrással együtt óhajtja:

*„S maradj velünk, hogy általad
szeresse meg e nép a sorsát;
hogy nem vészett el, megmaradt
a dalban-élő Magyarországot!”*

Dr. Várnai Ferenc